

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА АДАПТАЦІЯ СТУДЕНТІВ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ ДО ІНТЕГРОВАНОГО ОСВІТЬОГО СЕРЕДОВИЩА ЗВО

SOCIAL-PSYCHOLOGICAL ADAPTATION OF STUDENTS WITH SPECIAL NEEDS FOR AN INTEGRATED EDUCATIONAL ENVIRONMENT IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

У статті розглянуті результати аналізу проблеми соціально-психологічної адаптації студентів до умов ЗВО, основні концепції та погляди вчених. У статті аналізуються фактори, які впливають на ефективність адаптації студента з інвалідністю до умов навчання в ЗВО. Описано стереотипи в суспільстві, з якими стикаються студенти з інвалідністю, особливості, які наявні в цих студентів та значно ускладнюють їх контакти з довіллям, обмежують участь у суспільному житті, а також позначаються на особистісному розвитку. Описуються групи потреб, що сприяють формуванню адаптаційних тенденцій у поведінці особистості, а також фактори адаптації студентів з інвалідністю. Висвітлено особливості навчання студентів з інвалідністю в інтегрованому освітньому середовищі.

В емпіричному дослідженні використовувалася методика виявлення адаптованості студентів до навчання Т.Д. Дубовицької, А.В. Крилової; методика «Самооцінка психологічної адаптивності»; коротка версія тесту життєстійкості, розроблена В.О. Олефіром, М.А. Кузнецовим, А.В. Павловою. Дослідження проводилося серед студентів закладів вищої освіти м. Харкова. У ньому взяла участь студенти перших курсів у кількості 52 особи віком від 17–18 років, серед них – 25 студентів з особливими потребами (експериментальна група). Визначено особливості соціально-психологічної адаптації студентів з особливими потребами до умов навчання в ЗВО. Встановлено рівень життєстійкості та її складників у студентів з особливими потребами. Показано, що студентам з інвалідністю притаманні середній та низький рівні соціально-психологічної адаптації, а також нижчі показники загальної життєстійкості, залученості, прийняття ризику, ніж студентам контрольної групи.

Аналіз наукових джерел показав недостатнє комплексне вивчення проблем соціально-психологічної адаптації першокурсників з особливими потребами. Тому, на наш погляд, зазначені дослідження є актуальними в галузі педагогічної та вікової психології, оскільки їх результати можуть сприяти покращенню процесу адаптації студентів з особливими потребами в умовах ЗВО.

Ключові слова: інвалідність, фактори адаптації, життєстійкість, стресостійкість, складники життєстійкості, навчання, освітнє середовище.

The article considers the results of the analysis of the problem of social and psychological adaptation of students to the conditions of higher education institutions, the basis of the concept and views of scientists. The article analyzes the factors that affect the effectiveness of adaptation of a student with a disability to the conditions of study in higher education institutions. The stereotypes in society faced by students with disabilities, features that are present in these students and significantly hinder their contact with the environment, limit participation in public life, and affect personal development are described. The groups of needs that contribute to the formation of adaptive tendencies in the behavior of the individual, as well as the factors of adaptation of students with disabilities are described. The peculiarities of teaching students with disabilities in an integrated educational environment are highlighted.

The empirical study used a method of identifying the adaptability of students to learning T.D. Dubovytska, A.V. Wing; method of "Self-assessment of psychological adaptability"; a short version of the viability test, developed by V.O. Olefir, M.A. Kuznetsov, A.V. Pavlova. The study was conducted among students of higher education institutions in Kharkiv. It was attended by 1st year students in the number of 52 people aged 17-18 years, including 25 students with special needs (experimental group). Peculiarities of social and psychological adaptation of students with special needs to the conditions of study in the higher education institutions are determined. The level of vitality and its components in students with special needs has been established. It is shown that for students with disabilities are characterized by medium and low levels of socio-psychological adaptation, as well as lower rates of overall resilience, involvement, risk-taking than for students in the control group.

The analysis of scientific sources showed insufficient comprehensive study of the problems of socio-psychological adaptation of freshmen with special needs. Therefore, in our opinion, these studies are relevant in the field of educational and age psychology, as their results can help improve the process of adaptation of students with special needs in the conditions of free economic education.

Key words: disability, adaptation factors, vitality, stress resistance, components of vitality, learning, educational environment.

УДК 159.9

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2022.42.12>

Маннапова К.Р.

к.психол.н.,

доцент кафедри соціології та психології
Харківський національний університет
внутрішніх справ

Вступ. В теорії і практиці вдосконалення нашого суспільства однією з найважливіших є проблема цілеспрямованої підтримки становлення особистості. Вища освіта спрямована на забезпечення фундаментальної, наукової, загальнокультурної, практичної підготовки фахівців, які мають визначати темпи і рівень науково-технічного, економічного та

соціально-культурного прогресу, формування інтелектуального потенціалу нації та всебічний розвиток особистості як найвищої цінності суспільства. Особливості, які наявні у студентів з особливими потребами ускладнюють їх взаємодію із оточенням, утискають їх участь у соціальному житті, відображаються на розвитку особистості. Це зумовлює виникнення

показників дезадаптації ще на початку навчання у ЗВО. В результаті відчуження від соціальної взаємодії, втрати довіри до соціуму та сприйняття його як недружного до себе, вони не демонструють активну позицію у соціумі, здебільшого, не прагнуть до самоактуалізації та пошуку себе у різноманітні професійного життя та прагнуть соціально-психологічної допомоги оточуючих. Проблема формування успішної адаптації у нових соціальних умовах та сприяння ефективній навчальній діяльності є нагальною для всіх, хто вступив до навчання у заклад вищої освіти.

Мета статті – описати результати аналізу проблеми соціально-психологічної адаптації студентів до умов ЗВО у наукових джерелах; висвітлити особливості навчання студентів з інвалідністю в інтегрованому освітньому середовищі; визначити особливості соціально-психологічної адаптації студентів з особливими потребами до умов навчання у ЗВО; встановити рівень життєстійкості та її складових у студентів з особливими потребами.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи підходи вітчизняних психологів, зауважимо, що єдиного розуміння поняття «адаптація» серед науковців не існує. Одні дослідники зазначають, що адаптація – це процес оволодіння особистістю суспільних взаємозв'язків, правил поведінки та системи норм (В. Розов, Г. Андреева, Б. Мещеряков, В. Зінченко), а інші зауважують у ній процес оволодіння індивідом суспільного досвіду в цілому та досвіду середовища приналежності (П. Кузнецов, Ю. Альшина, Г. Медведєв).

Особливість адаптаційного процесу індивіда полягає у тому, що впродовж свого життя він має долати різного роду перепони та пристосовуватись до різних ситуацій життєдіяльності: соціальних, культуральних, релігійних, побутових та інших елементів соціального середовища. Тому вченими прийнято виділяти такі види адаптації: психологічну, соціальну, професійну, виробничу, міжкультурну адаптацію та акультурацію. А також виділяють ситуативну, загальну адаптацію до розповсюджених ситуацій середовища [1, с. 27].

Соціально-психологічна адаптація це: а) механізм та наслідки пристосування особистості до мінливості навколишнього середовища з активним використанням механізмів взаємодії та вирішення конфліктних ситуацій в процесі цього пристосування (баланс, конфронтація, конфлікт, співпраця, ухилення та інше), б) головний та цілісний показник психологічного самопочуття особистості, які демонструють можливість її адекватного функціонування та сприйняття навколишнього середовища, присвоєння та оволодіння механізмами інтеракції, перцепції та комунікації, відчуття приналежності до групи, розу-

міння особливостей рольової та міжгрупової взаємодії, сприяння розвитку та росту спільноти [2, с. 44].

Залученість як в освітнє середовище, так і в суспільне життя, допомагає людям з особливими потребами самовизначитись та самоактуалізуватись у професії, досягти успіху в кар'єрі, знайти своє місце у суспільстві та відчутти приналежність до нього. Тож долучення студентів з особливими потребами у ЗВО потребує взаємних змін як студентів, так і закладу: дітей, що навчались у спеціалізованих закладах до більш складних вимог ЗВО, а також навчального закладу до особливих освітніх та соціальних запитів студентів з особливими потребами до закладу вищої освіти у додаткових технологіях та механізмах навчання, а також учбовій та соціально-психологічній підтримці [3, с. 51].

Головною проблемою навчання студентів з особливими потребами в інтегрованому середовищі є те, що залучаючи їх на рівних правах до навчання, ЗВО урівнює до них вимоги, як і до звичайних студентів. У спільній групі не можна впливати на швидкість заняття, їх кількість та тривалість, а також не можна знижувати обсяг та спрощувати матеріал дисципліни, оскільки це може впливати на якість підготовки фахівців певної галузі, тому збалансування та заповнення прогалини у функціональних обмеженнях, які знижують якість змісту навчання студентів з особливими потребами, можна тільки спираючись на залучення та введення системи супроводу навчання таких студентів, який враховує особливості студентів з інвалідністю: механізм сприймання та засвоєння навчального матеріалу за допомогою зору, слуху чи дотику, оскільки відповідно до цього відрізняються і техніки та методи викладання навчального матеріалу різних курсів [4, с. 102].

Тож ми бачимо, що студенти з особливими потребами стикаються не тільки із загально прийнятими труднощами першокурсника – зміна статусу та оточення, наявність нових освітніх вимог, можлива зміна місця проживання, але й труднощами функціонального обмеження відповідно до своєї інвалідності та обмежень, що з нею пов'язані [3, с. 60].

Нажаль в нашому суспільстві все ще присутні негативні стереотипи щодо людей з інвалідністю, неприйняття, дискримінація та негативні установки, це все ускладнює адаптацію людини, що вже і так має специфічні проблеми, які викликані ускладненням соматичного стану. До дітей і дорослих з інвалідністю або іншими особливостями відносяться як до «неповноцінних людей», що формує зміни у Я-концепції, де домінуючим стає установка «Я-інвалід». Людина бачить тільки свою ваду та відчуває ізольованість від соціуму в цілому, що призводить до ще більшої самоізоляції, уник-

нення або переривання комунікації з іншими та формування комунікаційних бар'єрів, страху вигнання негативної оцінки з боку інших. Це призводить до того, що людина закривається в собі, уникає соціальної інтеракції та спільної діяльності, та відбувається соціально-психологічна дезадаптація [5, с. 97].

Аналіз отриманих результатів. Дослідження соціально-психологічної адаптації студентів з особливими потребам до умов ЗВО проводилося серед студентів закладів вищої освіти м. Харкова. В ньому взяли участь студенти 1-х курсів у кількості 52 осіб віком від 17-18 років, серед них 25 студентів з особливими потребами (експериментальна група).

Для статистичного аналізу було використано ϕ -критерій кутового перетворення Фішера – для визначення статистичної значимості відмінностей між відсотковими долями ознаки у вибірках та t -критерій Стьюдента – для визначення статистичної значимості відмінностей між середніми показниками ознаки у вибірках.

Для виявлення особливостей адаптації особистості до навчання було використано методику, запропоновану Т.Д. Дубовицькою та А.В. Криловою (таб. 1).

Достовірних відмінностей у показниках за шкалою адаптованості до навчальної групи виявлено не було, хоча дані свідчать, що у студентів з особливими потребами частіше, ніж у студентів із контрольної групи (22,2%), спостерігається низький рівень за шкалою (40%), проте для студентів обох груп в більшій мірі притаманний середній рівень адаптованості до навчальної групи. Високі показники за шкалою адаптованості до навчальної групи свідчать про те, що студент почувається в групі добре та комфортно, легко знайомиться, відчуває єдність з іншими студентами, приймає норми групи як свої. Може звернутися та отримати допомогу від однокурсників, відчуває себе активним та відповідальним у групі. Низькі бали за шкалою адаптованості до навчальної групи свідчать про труднощі в спілкуванні з однокурсниками. Студент тримається остороно,

проявляє стриманість у відносинах. Йому важко знайти спільну мову з однокурсниками, він не поділяє прийняті в групі норми і правила, не зустрічає розуміння і прийняття своїх поглядів з боку однокурсників, не може звернутися до них за допомогою.

Результати дослідження адаптованості до навчальної діяльності виявляють достовірні відмінності між групами у показниках середнього та низького рівнях ($p \leq 0,05$ та $p \leq 0,01$, відповідно). Студентам контрольної групи в більшій мірі притаманний середній рівень (66,7%), а у студентів з особливими потребами достовірно відмінні показники за низьким рівнем; високі показники достовірних відмінностей не мають.

Високі бали за шкалою адаптованості до навчальної діяльності свідчать про те, що студент легко освоює навчальні предмети, успішно і в строк виконує навчальні завдання; при необхідності може звернутися за допомогою до викладача, вільно висловлює свої думки, може проявити свою індивідуальність і здатності на заняттях. А низькі загальні бали за шкалою адаптованості до навчальної діяльності говорять про те, що студент важко освоює навчальні предмети і виконує навчальні завдання; йому важко виступати на заняттях, висловлювати свої думки. При необхідності він не може поставити питання викладачеві. За багатьма предметів, що вивчаються він потребує додаткових консультацій, не може проявити свою індивідуальність і здатності на навчальних заняттях.

Для дослідження рівня соціально-психологічної адаптивності особистості було використано методику «Самооцінка психологічної адаптивності», результати відображені у таблиці 2.

З даних, представлених у таблиці 2, можна побачити наявність достовірних відмінностей при $p \leq 0,05$ у показниках «вище середнього». Для студентів з особливими потребами характерними є середній та нижче середнього рівні соціально-психологічної адаптації, для студентів контрольної групи – вище середнього та середній рівні адаптації.

Таблиця 1

Показники особливостей адаптації студентів до навчання (у %)

Шкали	Рівень	Експериментальна група n=25		Контрольна група n=27		ϕ	p
		n	%	n	%		
Шкала адаптованості до навчальної групи	Високий рівень	4	6	8	29,6	1,182	-
	Середній рівень	11	44	3	48,1	0,295	-
	Низький рівень	10	40	6	22,2	1,398	-
Шкала адаптованості до навчальної діяльності	Високий рівень	8	32	8	29,6	0,187	-
	Середній рівень	10	40	18	66,7	1,953	0,05
	Низький рівень	7	28	1	3,7	2,623	0,01

Таблиця 2

Показники соціально-психологічної адаптивності студентів (у %)

Рівень	Експериментальна група n=25		Контрольна група n=27		φ	P
	N	%	N	%		
Високий	1	4	4	14,8	1,394	-
Вище середнього	4	16	10	37	1,747	0,05
Середній	11	44	8	29,6	1,081	-
Нижче середнього	8	32	4	14,6	1,488	-
Низький	1	4	1	3,7	0,058	-

Таблиця 3

Показники життєстійкості студентів (хср+m)

Шкали	Експериментальна група	Контрольна група	t, p	
Життєстійкість	71,72±6,01	82,18±10,37	7,512	0,00001
Залученість	26,28±4,83	33,41±11,68	4,853	0,00001
Контроль	32,97±9,19	34,84±6,55	1,428	-
Прийняття ризику	12,47±3,25	13,97±3,21	2,832	0,01

Високий та вище середнього – оптимальні рівні адаптованості. Цьому рівню відповідають показники високої виробничої активності і дисципліни, високий соціометричний статус, позитивна тональність індивідуального настрою і низькі показники тривожності. У таких студентів сформована навчальна мотивація, вони активно реалізують себе як в навчальній діяльності, так і в суспільному житті вишу. Дисципліновані, сумлінно виконують вимоги педагогів. У них стабільний емоційний стан, переважає позитивний настрій. Легко встановлюють контакти з одногрупниками і педагогами.

Середній рівень – у таких студентів ставлення до навчання характеризується недостатньою наполегливістю в досягненні позитивних результатів. Вони можуть на нетривалий час відволікатися на заняттях. У спілкуванні малоініціативні. Але у відносинах з педагогами дорожать хорошим думкою про себе. Психоемоційний стан спокійний.

Нижче середнього рівень – йому відповідає задовільна виробнича активність, низький соціальний статус, високі показники ступеня вираженості невротичних реакцій. Характеризується незібраністю, нестабільністю в успішності і відвідуваності. Всі вимоги такі студенти виконують формально, власної ініціативи не проявляють. Епізодично спостерігається зниження настрою.

Рівень дезадаптації особистості (низький рівень) пов'язаний з низькими показниками. Цьому рівню відповідає низький соціометричний статус і висока тривожність. У цієї групи студентів спостерігається депресивний стан. Такі студенти замкнуті, з одногрупниками і викладачами рідко вступають у взаємини. Успішність і відвідуваність низька. Навчальна

мотивація низька, на заняттях можуть займатися сторонніми справами.

Таким чином, під час дослідження було виявлено особливості адаптації студентів до навчання. Студентам з особливими потребами за шкалою адаптованості до навчальної групи притаманні середній та низький рівні, за шкалою адаптованості до навчальної діяльності – середній рівень, проте виявлено достовірні відмінності між групами у показниках середнього та низького рівнях. Для студентів з особливими потребами характерними є середній та нижче середнього рівні соціально-психологічної адаптації.

При обробці даних за короткою версією тесту життєстійкості (розроблена В.О. Олефіром, М.А. Кузнецовим, А.В. Павловою) [7] були отримані результати, відображені у таблиці 3.

Загальний показник життєстійкості студентів з особливими потребами (експериментальна група) однозначно нижче ніж у інших студентів (контрольна група) ($p \leq 0,00001$). Ці данні свідчать, що для студентів з особливими потребами нескладні ситуації сприймаються як значні та ті, що змінюють стабільну життєдіяльність; потрапивши в ситуації випробувань, ситуації соціальної депривації вони виходять із неї з втратами для свого психічного, так і фізичного здоров'я, для розвитку особистості, а також відносин із оточуючими.

Показники залученості у студентів експериментальної групи також нижче, ніж у студентів контрольної групи ($p \leq 0,00001$). Залученість визначається як упевненість у тому, що включеність у вир подій дає можливість віднайти щось важливе та цікаве для особистості. Студенти з особливими потребами відчувають розчару-

вання у спілкуванні та інтеракції з однолітками та незадоволеність від своєї діяльності.

Для студентів обох груп в рівному співвідношенні властивим є контроль – упевненість у тому, що боротьба дає можливість впливати на хід подій та наслідки того, що відбувається, витратити зусилля, не маючи остаточного прогнозу та впевненості в успіху. Вони почуваються більш впевненими, в змозі контролювати та керувати своїм життям.

У студентів з особливими потребами нижче показники прийняття ризику ($p \leq 0,01$) – переконаності в тому, що все те, що відбувається із ними, спонукає до розвитку завдяки знанням, що вони отримують від життєвого досвіду. Ці студенти не сприймають життя як спосіб набуття досвіду, вони згодні йти вперед тільки маючи впевнені гарантії на успіх; вони сприймають комфорт як запоруку безпечності життя, діяльності та спілкування. Прийняття ризику базується на принципі розвитку через активне засвоєння знань з життєвого досвіду і використання їх у подальшому житті.

Таким чином, отримані дані свідчать про те, що для студентів з особливими потребами цієї виборки в більшій мірі притаманні нижчі показники загальної життєстійкості, залученості, прийняття ризику, ніж для студентів іншої групи. Життєстійкість охороняє особистість від порушень та особистісних розладів, формує базу для внутрішньої гармонії, збалансованого психічного здоров'я та ефективною життєдіяльності [6, с. 160]. Для підлітків обох груп в рівній мірі притаманним є контроль.

Висновки з проведеного дослідження.

Під час дослідження було виявлено особливості адаптації студентів до навчання. Студентам

з особливими потребами за шкалою адаптованості до навчальної групи притаманні середній та низький рівні, за шкалою адаптованості до навчальної діяльності – середній рівень, проте виявлено достовірні відмінності між групами у показниках середнього та низького рівнях. Для студентів з особливими потребами характерними є середній та нижче середнього рівні соціально-психологічної адаптації.

Для студентів з особливими потребами цієї виборки в більшій мірі притаманні нижчі показники загальної життєстійкості, залученості, прийняття ризику, ніж для студентів контрольної групи. Для студентів обох груп характерним є контроль в рівній мірі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Штифурак В.С. Адаптація студентів-першокурсників в умовах вищого навчального закладу : дис... канд. пед. наук: 13.00.04. Київ : Київський держ. Лінгвістичний ун-т., 1998. 202с.
2. Фурман А.В. Психодіагностика особистісної адаптованості : наукове видання. Тернопіль: Економічна думка, 2000. 197 с.
3. Таланчук П.М. Супровід навчання студентів з особливими потребами в інтегрованому освітньому середовищі. Київ, 2003. 72 с.
4. Комар Т. О. Особливості соціально-психологічної дезадаптації студентів з обмеженими можливостями та їх психокорекція : дис... канд. психол. наук: 19.00.07. Хмельницький, 2004. 238 с.
5. Томчук М.І. Психологія адаптації до навчання студентів з особливими потребами : монографія. Вінниця: Глобус-Прес, 2005. 226 с.
6. Олефір В.О., Кузнецов М.А., Павлова А.В. Коротка версія тесту життєстійкості. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Психологія*. 2013. Вип. 45(2). С. 158-165.